

LIBERALIZM

(Macedonia)

Transfer idei liberalnych do Macedonii, kraju przez kilka wieków organicznie związanego z imperium osmańskim, miał charakter niejednoznaczny i wiązał się z nadziejami na polepszenie własnego losu. Z aktywnego uczestnictwa w liberalnych przemianach cywilizacyjnych nowoczesności wykluczała Macedończyków sytuacja polityczno-społeczna, przestarzały typ gospodarki i słabo rozwinięta infrastruktura komunikacyjna.

Reformy zapowiadane przez sułtana Abdülmecida I, rządzącego w latach 1839–1861, miały diametralnie zmienić egzystencję wszystkich poddanych imperium – niezależnie od wyznawanej wiary i pochodzenia. Treści Tanzimatu (1856) łączono z liberalizacją prawa, gospodarki i decentralizacją nieefektywnie działających instytucji państwowych. Idea naczelna dokumentu utożsamiała

ekspansywny rozwój gospodarczy ze wzrostem zamożności imperium, ale także poświadczała wolę sułtana, by poddani mogli się bogacić. Zapowiadano rozumne wykorzystanie osiągnięć cywilizacyjnych Europy (nauka, gospodarka). Obietnicę unowocześniania życia społeczno-gospodarczego Macedończycy odczytali jako zachętę do inwestowania, rozwoju rzemiosła, otwierania manufaktur (Prilep, Ochryd), o czym pisał m.in. Slavčo Koviloski w książce *Прилеп и Прилепско во XIX век (културно-историческу процесу)* (2017). Jednak dokonująca się w drugiej połowie XIX wieku modernizacja infrastruktury w tej części Bałkanów (budowa dróg, linii kolejowych, rozwój systemu łączności) spowodowała regres wielu dobrze rozwijających się miejscowości. Skromna grupa nieźle wykształconych macedońskich przedsiębiorców poniosła porażkę w konfrontacji z reprezentantami świata zachodnioeuropejskiego.

Określenie momentu wprowadzenia do obiegu wśród Macedończyków terminu „liberalizm” jest trudne. W języku działaczy pierwszej oświeceniowej fali odrodzenia narodowego wolność (kojarzona lub nie z liberalizmem politycznym; → polityka) utożsamiana była z prawem → narodu do własnego języka, → kultury, → religii. W ostatnich dekadach XIX wieku reprezentanci rozdrobnionego ruchu wyzwolenczego wolność rozumieli jako niezawisłość, niepodległość, samostanowienie, a także → rewolucję. Z perspektywy macedońskich socjalistów (→ socjalizm), anarchistów (→ anarchizm), nacjonalistów autorytarny charakter władzy imperialnej uzasadniał wybór radykalnych sposobów dochodzenia do wolności.

I tak na przykład Pavel Šatev (1882–1951), jeden z liderów grupy anarchistycznej (→ anarchizm), skazany na karę śmierci za udział w terrorystycznym zamachu w Salonikach (1903), ale ostatecznie zwolniony z więzienia w 1908 roku (*Во Македонија под робство. Солунското съзаклятие (1903 г.). Подготовка и изпълнение*, 1934), opisując realia buntu nauczycielsko-ucznio-wskiego w Salonikach w 1897 roku, którego stronnicy domagali się rozwiązania kwestii macedońskiej, uznał za zły prognostyk konflikt ówczesnych „separatystów” (przyszłość Macedonii ze względu na mnogość nacji oznacza autonomię w granicach imperium tureckiego) z „integrystami” z definicji odrzucającymi autonomię (dostatecznie silna Bułgaria jest zdolna rządzić państwem, w którego granicach znajdzie się cała Macedonia), tym bardziej że trzecią stroną sporu byli jeszcze Grecy i Serbowie. We wspomnieniach z więzienia *Заточението въ Сахара-Фезнъ* (1910) współwięźniów charakteryzował jako zatomizowane środowisko fantastów dyskutujących o „maksymalizmie nacjonalistycznym”, o Macedonii jako państwie dla wszystkich, którzy się z nią utożsamiali, bez względu na etnos i religię. Z kolei inni opisywani skazańcy z okolic Tikvešu, Gevgelii, Seru nigdy nie byli w Bułgarii, ale uznawali się za stambolistów, liberałów, demokratów, i toczyli spór, jakby byli członkami bułgarskich partii politycznych. To „jakby” uznać można za metonimię procesu negocjowania znaczeń na gruncie macedońskim, procesu, który w zakresie omawianej tu materii opierał się na różnych tradycjach zastępczych i polegał na ciągłych zerwaniach i nieoczekiwanych powrotach.

Pierwsza dekada XX wieku upłynęła dla Macedończyków pod znakiem narodowościowego zrywu (→ Ilinden) i związanych z tym represji. Oznaki zmian taktyki działania władzy pojawiły się wtedy, gdy sułtan Abdülhamid II, zgodnie z wolą młodotureckich oficerów, stronników komitetu Jedności i Postępu, podpisał liberalną konstytucję (1908), która miała gwarantować swobodę działania w Macedonii ugrupowań i organizacji politycznych, co zamykałoby okres ich nielegalnego funkcjonowania. Rewoltę młodoturecką uznano za prognostyk zerwania z agresywnym wariantem modelu nacjonalizmu tureckiego. Reprezentanci nie tylko mniejszości macedońskiej spodziewali się, że okoliczności będą sprzyjać wprowadzeniu w życie skandowanych na wiecach haseł: wolność, równość, braterstwo i sprawiedliwość. Zawarcie nowej umowy społecznej liderzy ruchu młodotureckiego uzależniali od deklaracji odrzucenia przez sojuszników separatyzmu i wsparcia idei osmanizmu/osmanizacji. Członkowie federalistycznego odłamu Вършена македоно-одринска револуционна организација (1893–1915) zakładali zainteresowanie macedońskich polityków zliberalizowaną ideą osmańską. Sukcesem nowego ugrupowania było wprowadzenie do parlamentu tureckiego dwóch członków Българските конституционни клубове (BKK), ze Skopja Todora Pavlova (1878–1948) i z Bitoli Panča Doreva (1878–1938). Deklaracja o niepodzielności imperium legitymizowała credo nowego ładu – postęp, braterstwo, jedność. Na drugim kongresie BKK (20 VIII 1909) obecnych było 9614 członków zrzeszonych w 137 klubach. Wydawane przez Evtima Sprostranova (1868–1931) dwa razy tygodniowo w 2700 egzemplarzach pismo „Отечество”, organ BKK, abonowano w Macedonii i Bułgarii. Niektóre numery ukazywały się w języku francuskim („La Patrie”) i tureckim („Vatan”). Od lutego do grudnia 1909 roku ukazało się 87 numerów pisma (brak zainteresowania lekturą na prowincji). Działacze BKK – zawiedzeni, że praca i zaangażowanie ideowe członków nie doprowadziło do konkretnych rozstrzygnięć – sprzeciwili się współtworzeniu federacji pod egidą polityków tureckich, interpretujących myśl liberalną „pragmatycznie” w imię zachowania tradycji osmańskiej i ratowania imperium przed upadkiem. Ostatecznie dialog słowiańsko-turecki został jednostronnie zerwany na podstawie pkt. 4 ustawy „O zgromadzeniach w imperium osmańskim” (listopad 1909), o czym pisał Angel Tomov w artykule *Македонските партии след младотурския преврат. Съюзът на Българските конституционни клубове в Турция* („Македонска мисъл” 1946, бр. 1–2).

Po drugiej wojnie światowej członkowie partii (od najwyższego do najniższego szczebla organizacji w poszczególnych republikach) aprobowali tezę, że pokonanie faszyzmu przez partyzantów Tity bezwarunkowo legitymizowało prawo lidera do wybiórczej i tendencyjnej interpretacji idei wolności, równości i sprawiedliwości społecznej. Przyjęto, że absolutna ideologizacja uniwersum stanowi najskuteczniejsze spoiwo socjalistycznej Jugosławii, tym bardziej że nieodległa historia potwierdzała zasadność w pierwszej kolejności eliminowania wroga wewnętrznego dla dobra ojczyzny. Powojenny porządek polityczny świata – zmieniające się relacje krajów tzw. demokracji ludowych z hegemonem

radzieckim, Europą Zachodnią i Stanami Zjednoczonymi – stworzył przywódcę, którego bez zastrzeżeń akceptowały nie tylko elity partyjne, ale większość społeczeństwa. Zerwanie tzw. braterskich stosunków ze stalinowskim Związkiem Radzieckim (1948) ostatecznie nie zagroziło ideologicznej jedności państwa (poradzieckich polityków skazywano na kary więzienia lub izolowano w obozach pracy). Titowski porządek ustrojowy, demokracja socjalistyczna, mimo ograniczania niezależności obywateli republik, ubezpieczania wolności nakazami i zakazami był uznany za emanację doświadczenia rewolucyjnego i zrealizowania najszlachetniejszej utopii. W ogłoszonej nowej ustawie zasadniczej (1963) znalazł się zapis dotyczący samorządowego, socjalistycznego wariantu modelu organizacji społeczeństwa, co w zamyśle rządzących miało świadczyć o pluralizmie i demokratyzacji życia publicznego (większy margines samodzielności poszczególnych republik). W tym samym dokumencie zmieniono starą nazwę państwa. Federacyjną Ludową Republikę Jugosławii (FLRJ) (Federativna Narodna Republika Jugoslavija) zastąpiła Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii (SFRJ) (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija). Ustawa o reorganizacji struktur parlamentu (izba federalna i cztery izby o dodatkowych kompetencjach) miała dowodzić, że obywatele federacyjnego państwa są równi w swoich prawach i dobrze reprezentowani przez wybranych przedstawicieli.

Liberalizm jugosłowiański (druga połowa lat 60. i pierwsza lat 70. XX wieku) miał zatem charakter republikański. Chociaż w poszczególnych republikach zwolennicy liberalnych przemian odmiennie definiowali dominanty koniecznych reform, dwa postulaty były identyczne – we wszystkich republikach domagano się wyrugowania centralistycznej formuły rządzenia krajem i demokratyzacji życia publicznego. Proliferacja myśli liberalnej w Macedonii była dziełem młodej generacji intelektualistów łączących pracę w instytucjach naukowych z aktywnością partyjną. Środowisko akademickie odegrało wiodącą rolę w tworzeniu projektów i opracowaniu węzłowych tez nowej strategii politycznej, eksponującej pluralizm, demokratyzację związków zawodowych, prawo do strajku. Protagoniści myśli liberalnej – Slavko Milosavljević (1928–2012), Tomislav Čokrevski (1934–2017), Dimitar Mirčev (1942–2016), Milan Nedkov (ur. 1931) – odrzucali stary koncept centralizmu demokratycznego. Uznali, że bezwzględnie należy usunąć zakaz krytyki działaczy Komitetu Centralnego i propagujących oligarchizm eminentnych liderów rządzącej partii, Związku Komunistów Jugosławii (Savez komunista Jugoslavije – SKJ). Milosavljević stwierdził, że budowa „socjalizmu nabrałaby większego rozmachu, gdyby uruchomiono mechanizm demokratycznych wyborów jego liderów. (...) prawdziwie wielki przywódca rewolucji byłby w stanie oddziaływać na jej bieg także niezależnie od pozycji pośredniej władzy” (*Револуција и демократија*, 1968). Promotor liberalnej myśli w warunkach jugosłowiańskich Krste Crvenkovski (1901–2001), obejmując w 1963 roku stanowisko sekretarza politycznego Komitetu Centralnego SKJ, wygłosił mowę, w której przestrzegał przed odmawianiem nowym, zdolnym ludziom udziału w życiu publicznym. Crvenkovski odnowę

życia publicznego łączył z koniecznością wymiany kręgu współpracowników. Proponował, aby wbrew utartym schematom przekonywać społeczeństwo „małej i młodej nacji macedońskiej” do wolności demokratycznych i wspierać zapał społecznikowski generacji niemającej doświadczenia weteranów partyjnych. Pamiętając o mocno zakorzenionej we współczesności tradycji kultu dla bohaterstwa i poświęcenia „dla sprawy”, zapewnił konserwatywną reprezentację kierownictwa partii o szacunku dla osiągnięć i wiedzy działaczy partyjnych. Jednocześnie przekonywał, że w wypadku Macedonii doświadczeni politycy nie powinni obawiać się odrzucenia. Crvenkovski wspólnie z Milosavlevskim deklarował wolę budowania społeczeństwa funkcjonującego w systemie rozwiniętej bezpośredniej demokracji socjalistycznej (*Нашуот поглед за времето на Колишевски*, 1996). Uważał, że obowiązkiem reformatorów przy podejmowaniu działań i decyzji publicznych jest bezwzględne odrzucenie przemocy ideologicznej. Sens zapisanej w statucie Związku Komunistów wiodącej roli partii miała potwierdzać wyłącznie siła argumentacji. Radykalni intelektualisci odrzucali strategię, w myśl której reforma funkcjonowania władzy pozostałaby w planie teoretycznym. W ich ujęciu dobroczynne dla zbiorowości działanie idei demokratycznych uprawomocnia doświadczenie, praktyka. Milosavlevski, Čokrevski, Mirčev, Nedkov, uczestnicy „wiosny liberalnej”, którym cenzura ideologiczna blokowała publikację analiz i interpretacji aktualnych problemów, studiów na temat rewizji zużytych kanonów formacyjnych prezentowanych w dyskusjach, twierdzili, że społeczeństwo marzące o odpowiedzialnej i kompetentnej władzy (zdolnej do pokonania korupcji, nepotyzmu, wstrzymania kryminalizacji polityki) musi ją uwolnić od podległości Komitetowi Centralnemu SKJ. Analizy te mogły się ukazać w formie zwartej dopiero po 1991 roku (np. Dimitara Mirčeva *Ферментација на демократијата и на нацијата. Сите македонски политички пролети 1943–1973*, 2013; *Европеузам. Либерализам. Македонизам. Политолошки есеи*, 2015). Autorzy protestowali przeciwko opiniom lansowanym w środowisku drobnomieszczańskim i biurokratycznym, że ich postulaty modyfikacji sfery publicznej są objawem światopoglądu anarchistycznego, co świadczy o lokalnej tendencji do utożsamiania – na miarę potrzeb perswazji – idei liberalnej z anarchistyczną (→ anarchizm). Nomenklaturowe gremia głos liberałów odbierały jako atak na zdobycze rewolucji i dążenie do podważania zasad ustrojowych państwa i jego przywódcy, który odpowiada za swoje dokonania wyłącznie przed historią.

Prowadzoną we wszystkich republikach dyskusję na temat odnowy życia publicznego, modyfikacji działań władzy, demokratyzacji struktur partyjnych i życia publicznego, rozszerzenia sfery wolności politycznych w 1963 roku przeżyła natura. Niespodziewany kataklizm w Macedonii, silne trzęsienie ziemi dewastujące tkankę miejską stołecznego Skopja i okolicznych miejscowości, zamknęło pewien etap ideologicznej potyczki. Dzięki długofalowej pomocy finansowej i zaangażowaniu specjalistów z państw zachodniej i wschodniej Europy oraz innych kontynentów prace rewitalizacyjne, odbudowa zniszczeń toczyły się sprawnie, jednak jeszcze w trakcie tych zmagających niespodziewanie

powrócono do politycznych rozmów dotyczących reform. Solidarność władz i mieszkańców poszczególnych republik z ofiarami trzęsienia ziemi wyrażała się przekazaniem konkretnych sum, ale dała też okazję do rozważań na temat dystrybucji środków centralnie planowanego budżetu i sposobu określania wysokości wkładu finansowego nowocześnie rozwiniętych regionów Jugosławii (Chorwacja, Słowenia).

Kluczowe problemy liberalnych środowisk wszystkich republik jugosłowiańskich, niezależnie od siły ich tradycji państwowej czy stopnia rozwoju gospodarki, dotyczyły zwiększenia samodzielności (autonomii) władz poszczególnych republik. Władze Macedonii, która dopiero po drugiej wojnie światowej zyskała status republiki autonomicznej, upominały się w imię równości o weryfikację liczby macedońskich reprezentantów w organach władz centralnych. Powracano także do kwestii uregulowania praw dających Macedończykom gwarancje jawnego manifestowania tożsamości i pamięci o mniejszości macedońskiej w Bułgarii i Grecji. Sztandarowy projekt działaczy frakcji liberalnej miał być lekcją pamięci przypominającą społeczeństwu pozostałych republik o roli i znaczeniu idei macedońskiej dla procesu integracji południowej Słowiańszczyzny.

Crvenkovski, najaktywniej działający na rzecz powszechnej liberalizacji jugosłowiańskiego życia politycznego, przekonywał do zaniechania działań antagonizujących społeczeństwo, różnicujących wspólnoty ze względów narodowościowych. Podkreślał prawo do wyboru miejsca zamieszkania, bez konieczności tworzenia enklaw jednorodnych z perspektywy etnosowej. Bronił tezy, która szczególnie przez środowisko serbskich konserwatystów była kwestionowana, że w interesie wszystkich mieszkańców Jugosławii jest obrona i kształtowanie postaw tolerancji, szacunku dla odmienności. Repertuar ideowy programowych wystąpień zwolenników liberalizmu dotyczył także rewaloryzacji procesów historycznych mających kluczowe znaczenie dla południowego regionu Bałkanów, jako że świadomość narodowa Macedończyków formowała się w opozycji do świadomości bułgarskiej, greckiej i serbskiej, a częściowo też albańskiej.

W jednostkowym doświadczeniu republiki praktykowanie liberalizmu jako prawa do samostanowienia wyrażała determinacja awangardy reformatorów partyjnych inicjujących założenie Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk (Македонска академија на науките и уметностите) (1967) oraz powołanie samodzielnej, autokefalicznej instytucji kościelnej (1967) (→ klerykalizacja). Prawosławna Cerkiew Serbska (Српска православна црква), formalnie sprawująca kanoniczną opiekę nad wiernymi Macedończykami, zerwała więzi z Macedońską Cerkwią Prawosławną (Македонска православна црква) (→ religia; → konfesje). Nie mniej wysiłku włożono w przypominanie władzy centralnej, ale również obywatelom Chorwacji, Serbii, Słowenii o obowiązku respektowania równoprawności Macedończyków w dążeniu do ostatecznego uregulowania pożądanego od XIX wieku statusu bezwzględnej niezawisłości państwa. Do czasu powstania suwerennej Republiki Macedonii (1991) władze federacji (w tym Josip Broz Tito), ale również eminentni politycy republik, które w okresie

międzywojennym tworzyły Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca), a następnie Królestwo Jugosławii (Kraljevina Jugoslavija), nie tylko lekceważyli, ale podawali w wątpliwość prawo Macedończyków do samodzielnej egzystencji polityczno-społecznej. Okres liberalizacji w zasadniczych kwestiach stanowiska owego nie zmodyfikował. Na forum międzynarodowym postulaty macedońskich reformatorów o zmianę statusu i wypracowania stanowiska na temat praw mniejszości macedońskiej mieszkającej w Bułgarii i Grecji nie zostały uwzględnione w rozmowach na szczeblu międzypaństwowym i zadaniach dyplomacji.

Proces liberalizacji/demokratyzacji objął także dziedzinę wojskowości, obronności Jugosławii. Postulat (adresowany do sekretarza generalnego SKJ Josipa Broza Tity) wprowadzenia do sztabu generalnego armii oraz awansowania dobrze wyszkolonych i przygotowanych do pełnienia określonych funkcji oficerów macedońskich kierowali ówczesznie również proliberalnie zorientowani reprezentanci lokalnych władz Chorwacji i Słowenii. Podobne apele dotyczyły zmian w polityce konstruowania struktur korpusu dyplomatycznego. Ostatecznie dyplomatów macedońskich wysłano na placówki w ZSRR, USA, Włoszech, Japonii i Indiach, a także do sąsiedzkiej Grecji i Bułgarii. Sukcesem liberałów było obsadzenie stanowiska ambasadora w Londynie, a później w ONZ (Lazar Mojsov w latach 1977–1978 pełnił funkcję przewodniczącego Zgromadzenia Ogólnego ONZ), o czym pisał Neven Radičeski w książce *Либерализмот во Македонија (1966–1974)* (2014).

W wielopartyjnym systemie Republiki Macedonii po 1991 roku powstały dwie partie liberalne: Либерална партија, utworzona z połączenia Сојуз на реформски сили на Македонија (1990) i Младата демократско-прогресивна странка (1990), członek Partii Europejskich Liberałów, Demokratów i Reformatorów (2004–2012), od 2012 roku Porozumienia Liberałów i Demokratów na rzecz Europy. Od 1997 roku działa także Либерално-демократска партија, której członkowie deklarują orientację centrystyczną. W ramy programowe partii wpisano hasła: silny samorząd, silna Macedonia, partia nowoczesnych idei. Liderzy, kandydując w wyborach parlamentarnych, zapewniali wyborców, że w imię silnej Macedonii skutecznie pokonują skomplikowaną naturę rodzimej rzeczywistości.

Јанчева Љ., *Транзициските либералистички тенденции во Македонија во текот на 70-тите години на XX век*, Скопје 2006, s. 241–248; Радически Н., *Либерализмот во Македонија (1966–1974)*, Скопје 2013; Саркањац Б., *По свое – македонски катхрезис или како да се зборува за Македонија*, Скопје 2009.

Celina Juda